

MIDDELALDEREN I NORGE

Temahefte i samfunnsfag – 7. trinn

Innhold

1. Hva var middelalderen?
 2. Konger, makt og arveregler
 3. Kirken får makt
 4. Bondeliv og hverdagsliv
 5. Handel og hanseatene
 6. Svartedauden
 7. Kalmarunionen og slutten på middelalderen
 8. Oppsummering og begrepsarbeid
-

DEL 1 – HVA VAR MIDDELALDEREN?

Fra vikingtid til middelalder

Middelalderen i Norge regnes vanligvis fra rundt år 1050 til 1537. Overgangen fra vikingtid til middelalder skjedde gradvis over lang tid. I vikingtiden hadde høvdinge og småkonger mye makt, og mange mennesker levde i små lokalsamfunn der slekt og familie var svært viktig. Vikingene reiste på handelsferder, plyndringstokt og oppdagelsesreiser, men etter hvert begynte samfunnet i Norge å forandre seg.

En viktig forskjell mellom vikingtiden og middelalderen var kristendommen. I vikingtiden trodde folk på norrøne guder som Odin og Tor, men i middelalderen ble kristendommen den viktigste religionen. Kongene ønsket å samle Norge til ett rike, og kristendommen ble brukt for å styrke kongemakten. Det ble bygget kirker over hele landet, og prestene fikk stor innflytelse på hvordan folk levde.

I middelalderen vokste det fram et samfunn med tydeligere forskjeller mellom folk. Kongen, adelen og de geistlige hadde mye makt. Geistlige var mennesker som arbeidet for kirken, for eksempel prester, biskoper og munkar. De fleste menneskene i Norge var bønder, og mange levde som leilendinger. Det betyr at de leide jorda de arbeidet på av mektige jordeiere.

Middelalderen var også en periode med store konflikter og forandringer. Det var borgerkriger mellom ulike grupper som ønsket makt i landet. Samtidig vokste handelen med andre land, særlig gjennom byer som Bergen. Norge fikk også sterkere kontakt med resten av Europa gjennom handel, religion og politiske forbindelser.

I denne perioden ble det skrevet lover, bygget klostre og opprettet byer. Samfunnet ble mer organisert enn tidligere. Derfor regnes middelalderen som en viktig periode i norsk historie.

Viktige begreper

Begrep	Forklaring
Middelalder	Tidsperioden mellom vikingtiden og nyere tid
Geistlige	Personer som arbeidet for kirken
Kloster	Sted der munk eller nonner bodde
Munk	Mann som levde og arbeidet i kloster
Pilegrim	Person som reiste til et hellig sted

Oppgave 1 – Tenk og skriv

Svar på spørsmålene i Teams.

1. Hva tror du var de største forskjellene mellom vikingtiden og middelalderen?
2. Hvorfor tror du kristendommen fikk så stor betydning?
3. Hvem tror du hadde mest makt i middelalderen?

Oppgave 2 – Fyll inn riktig ord

Bruk ordene under.

geistlige – munk – kloster – middelalder – pilegrim

1. En person som reiste til et hellig sted ble kalt en _____.
2. Tidsperioden mellom vikingtid og nyere tid kalles _____.
3. En mann som levde i et kloster ble kalt _____.
4. Personer som arbeidet for kirken ble kalt _____.
5. Et sted der munk bodde kalles _____.

Oppgave 3 – Sammenlign perioder

Svar i Teams.

Sammenlign vikingtiden og middelalderen.

Skriv om:

- religion,
- makt,
- hvordan folk levde,
- og hva som forandret seg i samfunnet.

Bruk minst tre fagbegreper fra teksten.

DEL 2 – KONGER, MAKT OG ARVEREGLER

Hvordan ble Norge styrt?

I middelalderen ønsket kongene å samle mer makt og få bedre kontroll over Norge. Dette var ikke enkelt, fordi landet var stort og mange områder lå langt fra hverandre. Kongene måtte derfor samarbeide med mektige menn rundt omkring i landet. Disse mennene ble kalt lendmenn. Lendmennene fikk jord, privilegier og høy status av kongen mot at de støttet ham i krig og politikk.

Etter hvert vokste det fram en norsk adel. Adelen besto av familier som hadde mye makt, rikdom og innflytelse. Mange adelige eide store gårder og kunne kreve skatt eller arbeid fra bøndene som bodde der. Adelen samarbeidet ofte med kongen, men kunne også utfordre ham dersom de var misfornøyde.

I middelalderen fantes det ikke faste regler for hvem som skulle bli konge når en konge døde. Flere personer kunne hevde at de hadde rett til tronen. Dette førte til mange konflikter og lange perioder med borgerkrig. Stormenn og lendmenn støttet ulike kandidater fordi de ønsket makt og fordeler.

Borgerkrigstiden i Norge varte fra omtrent 1130 til 1240. I denne perioden kjempet ulike grupper om kontrollen over landet. Mange menn hevdet at de var sønner av tidligere konger, og derfor mente de at de hadde rett til å styre Norge. Enkelte barn ble også brukt som symboler i maktkampen. Folk samlet seg rundt ulike kongsemner, og kampene førte til uro og ødeleggelser mange steder i landet.

Etter hvert forsøkte kongene å skape mer orden. Kong Magnus Lagabøte er særlig kjent for å ha samlet og forbedret lovene i Norge på 1200-tallet. Han ønsket at hele landet skulle følge de samme lovene. Dette gjorde det lettere å styre riket og skapte mer stabilitet.

Gjennom middelalderen ble kongemakten gradvis sterkere. Likevel måtte kongene hele tiden balansere forholdet til både adelen og kirken, som også hadde stor makt i samfunnet.

Kilde – Utdrag inspirert av sagaene

«Mange menn mente de hadde rett til kongemakten, og folk samlet seg rundt ulike høvdinger og kongsemner.»

Viktige begreper

Begrep	Forklaring
Lendmann	Mektig mann som støttet kongen
Adel	Samfunnsgruppe med høy status og makt
Borgerkrig	Krig mellom grupper i samme land

Begrep	Forklaring
Kongsemne	Person som ønsket å bli konge
Lov	Regler som folk måtte følge

Oppgave 1 – Kildearbeid

Svar i Teams.

1. Hva forteller kilden om middelalderen?
2. Hvorfor tror du så mange ønsket å bli konge?
3. Kan vi stole helt på sagaene som historiske kilder? Begrunn svaret.

Oppgave 2 – Sant eller usant?

1. Lendmenn var fattige bønder.
2. Borgerkrigene handlet om makt.
3. Magnus Lagabøte arbeidet med lover.
4. Alle var enige om hvem som skulle bli konge.
5. Adelen hadde ofte mye makt.

Oppgave 3 – Skriv som en historiker

Skriv et kort avsnitt der du forklarer hvorfor borgerkrigene skapte problemer i Norge.

Bruk minst tre av disse ordene:

- lendmenn
- adel
- borgerkrig
- konge
- lov

DEL 3 – KIRKEN FÅR MAKT

Kirken blir viktig

I middelalderen var den katolske kirken en av de mektigste institusjonene i Norge. Kirken påvirket hvordan mennesker levde, hva de trodde på, og hvilke regler som gjaldt i samfunnet. Folk gikk i kirken, deltok i kristne høytider og betalte skatt til kirken. Mange mennesker trodde at kirken kunne hjelpe dem til frelse etter døden.

Prestene hadde en viktig rolle i lokalsamfunnene. De ledet gudstjenester, døpte barn, viet ektepar og holdt begravelser. Over prestene sto biskopene, og øverst i Norge sto erkebiskopen i Nidaros. Erkebiskopen hadde stor makt og kunne noen ganger utfordre kongen.

Kirken bygget mange kirker og klostre rundt omkring i landet. Klostrene ble viktige sentre for kunnskap og læring. Her bodde munk og nonne som viet livet sitt til arbeid og bønn. Munkene arbeidet blant annet med jordbruk, undervisning og skriving. Mange gamle bøker og tekster ble skrevet eller kopiert i klostrene.

Et kjent eksempel er Munkholmen utenfor Trondheim. I middelalderen var dette et klosterområde der munk levde og arbeidet. Senere har stedet blitt brukt både som fengsel og festning. Munkholmen viser hvordan historiske steder kan få ulike roller gjennom historien.

Nidaros, dagens Trondheim, ble et viktig sentrum for kristendommen i Norge. Mange pilegrimer reiste dit for å besøke graven til Olav den hellige. Pilegrimene kunne komme fra både Norge og andre deler av Europa. Dette gjorde Nidaros til en viktig by i middelalderen.

Kirken hadde ikke bare religiøs makt. Den eide også store områder med jord og kunne kreve inn skatt. Derfor ble kirken en viktig politisk maktfaktor i middelalderen.

Viktige begreper

Begrep	Forklaring
Katolsk	Den kristne kirken i middelalderen
Geistlige	Personer som arbeidet for kirken
Erkebiskop	Den øverste lederen for kirken i et område
Kloster	Sted der munk eller nonne bodde
Pilegrim	Person som reiste til et hellig sted

Oppgave 1 – Kart og refleksjon

Finn Trondheim og Munkholmen på et kart.

Svar deretter: 1. Hvorfor tror du Trondheim ble viktig for kirken? 2. Hvorfor reiste pilegrimer lange avstander? 3. Hvorfor tror du klostrene ble viktige kunnskapssentre?

Oppgave 2 – Fyll inn riktig ord

Bruk ordene under.

pilegrim – geistlige – erkebiskop – kloster – katolsk

1. Den øverste lederen for kirken ble kalt _____.
2. Personer som arbeidet for kirken ble kalt _____.
3. Den kristne kirken i middelalderen var _____.
4. En person som reiste til et hellig sted var en _____.
5. Munker bodde i et _____.

Oppgave 3 – Teams-oppgave

Svar på spørsmålene under i et sammenhengende avsnitt.

1. Hvorfor tror du kirken fikk så stor makt i middelalderen?
2. Hvorfor var klostrene viktige for samfunnet?
3. Hvordan kunne kirken påvirke både vanlige mennesker og kongene?

Bruk minst fire av disse begrepene:

- geistlige
- kloster
- munk
- pilegrim
- erkebiskop
- katolsk

DEL 4 – BONDELIV OG HVERDAGSLIV

Hvordan levde folk?

De fleste menneskene i middelalderen var bønder. Livet var hardt, og mange måtte arbeide fra tidlig morgen til sent på kveld. Familien var avhengig av at alle hjalp til med arbeidet på gården. Barn måtte ofte arbeide allerede fra ung alder.

Bøndene dyrket korn, holdt dyr og fisket. Mange familier måtte produsere nesten alt de trengte selv. Dersom avlingene slo feil eller dyrene døde, kunne folk sulte.

Mange bønder eide ikke jorda de arbeidet på. Disse bøndene ble kalt leilendinger. Leilendingene måtte betale leie eller skatt til jordeieren. Jordeieren kunne være en rik bonde, en adelsmann eller kirken.

I mange deler av Norge bodde folk i klyngetun. Det betyr at flere gårder lå tett samlet. Dette gjorde det lettere å samarbeide om arbeid og beskyttelse. Folk kunne hjelpe hverandre når det var mye arbeid som måtte gjøres.

Agatunet i Hardanger er et kjent eksempel på et gammelt klyngetun. Her kan vi fortsatt se hvordan mennesker levde i middelalderen og senere perioder. Husene ligger tett sammen, og tunet gir oss et innblikk i hvordan livet kunne være for flere hundre år siden.

Det var store forskjeller mellom fattige og rike mennesker i middelalderen. Adelen og kirken kunne eie store områder og kreve skatt eller leie fra bøndene. Samtidig levde mange vanlige bønder enkelt og måtte arbeide hardt for å overleve.

Viktige begreper

Begrep	Forklaring
Leilending	Bonde som leide jord
Klyngetun	Flere gårder samlet i et tun
Adel	Samfunnsgruppe med mye makt
Jordbruk	Arbeid med å dyrke jorda
Gård	Sted der folk bodde og arbeidet

Oppgave 1 – Sammenlign

Svar i Teams.

Sammenlign livet til et barn i middelalderen med livet til et barn i dag.

Tenk på:

- skole
 - arbeid
 - fritid
 - mat
 - hjem
-

Oppgave 2 – Begrepsoppgave

Forklar disse ordene med egne ord:

- leilending
- klyngetun
- adel

Bruk gjerne eksempler.

Oppgave 3 – Beskriv et bilde

Finn et bilde av Agatunet eller et annet klyngetun.

Beskriv:

- hva du ser,
- hvorfor husene ligger tett,
- og hva bildet forteller oss om livet i middelalderen.

DEL 5 – HANDEL OG HANSEATENE

Bergen blir viktig

I middelalderen vokste Bergen fram som en av de viktigste byene i Norge. Byen hadde en god plassering ved kysten og ble et sentrum for handel mellom Norge og resten av Europa. Særlig handel med fisk gjorde Bergen rik og viktig.

Den viktigste eksportvaren fra Norge var tørrfisk. Fisk fra Nord-Norge ble tørket og fraktet sørover til Bergen. Der ble fisken solgt videre til kjøpmenn fra andre land. Tørrfisken var ettertraktet i Europa fordi den kunne lagres lenge og var viktig mat i perioder der folk ikke skulle spise kjøtt.

I Bergen fikk de tyske hanseatene stor innflytelse. Hanseatene var handelsfolk som kom fra byer i Nord-Tyskland. De bodde og arbeidet på Bryggen i Bergen. Hanseatene kontrollerte store deler av handelen og tjente mye penger.

Gjennom handelen fikk Norge kontakt med andre deler av Europa. Skip brakte varer, mennesker og ideer mellom landene. Fra utlandet fikk Norge blant annet korn, klær og luksusvarer.

Handelen førte til at enkelte mennesker ble rike og mektige. Samtidig ble Norge mer avhengig av kontakt med andre land. Bergen utviklet seg til en travel middelalderby der mennesker fra mange ulike steder møttes.

Bryggen i Bergen står fortsatt i dag og minner oss om hvor viktig handel var i middelalderen.

Viktige begreper

Begrep	Forklaring
Hanseat	Tysk handelsmann
Handel	Kjøp og salg av varer
Bryggen	Handelsområde i Bergen
Tørrfisk	Fisk som ble tørket
Kjøpmann	Person som solgte varer

Oppgave 1 – Kartoppgave

Finn Bergen på et kart.

Svar deretter: 1. Hvorfor tror du Bergen ble en viktig handelsby? 2. Hvorfor var tørrfisk viktig? 3. Hva kunne Norge få fra andre land?

Oppgave 2 – Kildekritikk

Tenk deg at en hanseatisk kjøpmann skriver om Bergen.

1. Hva tror du han ville fortalt?
 2. Hva tror du han kanskje ikke ville fortalt?
 3. Hvorfor er det viktig å tenke kritisk om historiske kilder?
-

Oppgave 3 – Teams-oppgave

Lag en kort presentasjon om:

- Bergen i middelalderen,
- Bryggen,
- eller hanseatene.

Bruk minst:

- ett bilde,
 - ett kart,
 - og fem fagbegreper.
-

DEL 6 – SVARTEDAUDEN

Pesten kommer til Norge

I 1349 kom svartedauden til Norge. Svartedauden var en svært farlig pest som spredte seg raskt gjennom Europa. Millioner av mennesker døde, og sykdommen førte til store forandringer i samfunnet.

Mange historikere mener at svartedauden kom til Norge med skip fra utlandet. Bergen var en viktig handelsby med kontakt til mange europeiske havner. Derfor kunne sykdommen spre seg raskt videre til resten av landet.

I middelalderen visste ikke folk hva bakterier eller smitte var. Mange trodde derfor at sykdommen var en straff fra Gud. Andre forsøkte å beskytte seg gjennom bønn eller ved å holde seg unna syke mennesker.

Svartedauden førte til store konsekvenser i Norge. Mange gårder ble forlatt fordi hele familier døde. Det ble færre mennesker til å arbeide på gårdene, og flere områder ble liggende øde.

Kirken mistet mange prester og munk, og kongemakten ble også svekket. Når så mange mennesker døde på kort tid, ble det vanskelig å opprettholde samfunnet slik det hadde vært før.

Svartedauden forandret derfor både hverdagslivet og maktforholdene i Norge. Enkelte historikere mener at sykdommen bidro til at Norge senere ble svakere i unionen med Danmark.

For menneskene som levde på denne tiden, må svartedauden ha vært en katastrofe. Mange mistet familie, venner og naboer. Frykt og usikkerhet preget hverdagen.

Viktige begreper

Begrep	Forklaring
Pest	Farlig sykdom
Svartedauden	Pesten som rammet Europa
Smitte	Når sykdom sprer seg
Konsekvens	Resultat av noe som skjer
Befolkning	Menneskene som bor i et område

Oppgave 1 – Årsak og virkning

Forklar: 1. Hvordan kom svartedauden til Norge? 2. Hvilke konsekvenser fikk sykdommen? 3. Hvorfor ble samfunnet svekket?

Oppgave 2 – Dagboktekst

Skriv en dagboktekst fra perspektivet til en ungdom som lever under svartedauden.

Beskriv:

- hva personen ser,
- hva folk frykter,
- og hvordan livet har forandret seg.

Oppgave 3 – Refleksjon

Svar i Teams.

Hvordan tror du samfunnet i dag ville reagert dersom en sykdom som svartedauden spredte seg?

DEL 7 – KALMARUNIONEN OG SLUTTEN PÅ MIDDELALDEREN

Norge, Danmark og Sverige

På slutten av middelalderen ble Norge en del av Kalmarunionen. Kalmarunionen var en union mellom Danmark, Norge og Sverige, og ble opprettet i 1397.

Bakgrunnen for unionen var blant annet at de nordiske landene ønsket å stå sterkere sammen mot fiender og mektige land i Europa. Dronning Margrete 1. hadde en viktig rolle i å samle rikene.

Etter svartedauden hadde Norge blitt svakere. Befolkningen var mindre enn før, og økonomien var dårligere. Danmark hadde derfor mer makt i unionen. Mange viktige beslutninger ble tatt utenfor Norge.

Selv om Norge fortsatt var et eget rike, mistet landet gradvis mye av selvstendigheten sin. Danske konger fikk større kontroll, og norske stormenn fikk mindre innflytelse enn tidligere.

Kalmarunionen førte også til konflikter mellom de nordiske landene. Sverige ønsket flere ganger å bryte ut av unionen, og samarbeidet var ikke alltid fredelig.

I Norge regnes ofte reformasjonen i 1537 som slutten på middelalderen. Reformasjonen førte til store endringer i kirken. Den katolske kirken mistet mye av makten sin, og Danmark fikk sterkere kontroll over Norge.

Etter reformasjonen startet en ny periode i norsk historie som ofte blir kalt dansketiden. Norge ble styrt fra København, og dansk språk og kultur fikk stor innflytelse.

Kalmarunionen og reformasjonen markerer derfor overgangen mellom middelalderen og en ny tid i norsk historie.

Viktige begreper

Begrep	Forklaring
Union	Flere land med felles styre
Kalmarunionen	Union mellom Norge, Danmark og Sverige
Reformasjonen	Endring av kirken på 1500-tallet
Selvstendighet	Å styre seg selv
Dronning	Kvinnelig monark

Oppgave 1 – Refleksjon

Svar i Teams.

1. Hvorfor tror du de nordiske landene ønsket å samarbeide?
2. Hvorfor fikk Danmark mer makt?
3. Tror du Kalmarunionen var positiv eller negativ for Norge?

Oppgave 2 – Historiske sammenhenger

Svar på spørsmålene under.

1. Hvordan kan svartedauden ha gjort Norge svakere?
2. Hvorfor fikk Danmark mer makt i Kalmarunionen?
3. Hvordan henger svartedauden og Kalmarunionen sammen?
4. Hvorfor regnes reformasjonen som slutten på middelalderen i Norge?

Oppgave 3 – Historisk forklaring

Forklar med egne ord hvorfor middelalderen tok slutt i Norge.

DEL 8 – OPPSUMMERING OG BEGREPSARBEID

Kryssord – Begreper fra middelalderen

Læreren lager eventuelt eget rutenett.

Bruk disse ordene:

- leilending
- hanseat
- adel
- kloster
- pilegrim
- geistlige
- borgerkrig
- klyngetun
- union
- erkebiskop
- lendmann
- svartedauden

Oppgave – Hvem er jeg?

1. Jeg leide jord av en jordeier. Hvem er jeg?
 2. Jeg bodde i kloster og viet livet mitt til Gud. Hvem er jeg?
 3. Jeg handlet med varer i Bergen. Hvem er jeg?
 4. Jeg var øverste leder for kirken i Nidaros. Hvem er jeg?
 5. Jeg var en krig mellom grupper i samme land. Hva er jeg?
-

Oppgave – Begreper i egen tekst

Skriv en tekst på minst 200 ord om middelalderen i Norge.

Du må bruke minst åtte av disse begrepene:

- adel
 - leilending
 - geistlige
 - hanseat
 - kloster
 - borgerkrig
 - union
 - pilegrim
 - klyngetun
 - lendmann
-

Avsluttende Teams-oppgave

Velg ett tema fra heftet og lag en fordypning.

Du kan velge:

- kirken
- bondelivet
- hanseatene
- svartedauden
- konger og makt
- Kalmarunionen

Fordypningen skal inneholde:

- tekst,
 - minst to bilder,
 - minst fem fagbegreper,
 - og minst én historisk kilde.
-

Forslag til arbeidsplan

Uke 1

- Del 1
- Del 2
- Del 3

Uke 2

- Del 4
- Del 5

Uke 3

- Del 6
 - Del 7
 - Del 8
 - Fordypningsarbeid
-

Tips til læreren

- La elevene arbeide både individuelt og i par.
- Bruk kart, bilder og korte filmer som støtte.
- La elevene møte og bruke fagbegrepene mange ganger.
- Del gjerne Teams-oppgavene opp i mindre innleveringer.
- Kryssord og begrepsarbeid passer godt som repetisjon.